

Ворова Т. П.,

кандидат філологічних наук, доцент

Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ОСОБЛИВОСТІ ПОНЯТІЙНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОБРАЗНО-СИМВОЛІЧНОГО РЯДУ КАЗКИ «АШИК-КЕРИБ» М.Ю. ЛЕРМОНТОВА

Анотація. Представлено аналіз смислової інтерпретації казки М. Ю. Лермонтова «Ашик-Кериб» як певної моделі духовного шляху. Задіяно новий підхід у розгляданні системи персонажів твору та їх взаємозв'язків як елементів образно-символічного ряду в еволюційній єдності визначеної доктрини.

Ключові слова: духовна доктрина, містерія, містичний перехід, символіка чисел, образ-символ.

У творчості М.Ю. Лермонтова прозаїчна казка «Ашик-Кериб» (1837 р.), можливо, займає не центральне місце, проте ж **проблема** вибору поетом казкового сюжету і передбачувана інтерпретація його змісту може висвітлити імовірні причини, що спонукали письменника звернути увагу саме на даний твір.

Список дослідницьких робіт за казкою «Ашик-Кериб» досить великий (С.А. Андрєєв-Кривич [1], І. Л. Андроніков [2], С.К. Даронян [3], В.І. Жирмундський [4],

В.А. Мануйлов [8], А.В. Попов [9] та ін.), проте їх **аналіз** розкриває дещо однобічний підхід літературознавців по відношенню до досліджуваної казки, так як усі автори фокусують свою увагу виключно на стандартності задіяного сюжету і наявності однотипних варіантів східної казки у вірменському, грузинському, туркменському, азербайджанському та узбецькому фольклорі на шкоду аналізу змісту власне твору. Можливо, наше вишукування є першим, що сприяє заповненню даної прогалини.

Метою нашої роботи є презентація, інтерпретація і розшифрування образно-символічного ряду казки, задіяного автором через систему персонажів, специфіку мотивації їхніх дій і особливостей взаємовідношення з подальшим порівнянням функцій героїв із аналізованої казки з деякими персонажами з «Казці про царя Салтана» О. С. Пушкіна.

У невеликому за обсягом творі головною дійовою особою є Ашик, ім'я якого дослівно перекладається як співак, який акомпанує собі на струнному інструменті сааз, Кериб – жебрак, тому ім'я власне перетворюється на узагальнене ім'я «жебрак-співак» (імена інших персонажів казки не розшифровуються), і, задіюючи тонкі асоціативні зв'язки, можна припустити, що сюжет казки зацікавив автора як певна проєкція на реалії його власного приватного життя.

У казку введені дві основні сюжетнотвірні лінії: перша – любов бідняка Ашика до багатой красуні Магуль-Мегери з наступною його подорожжю в далекі краї за удачею і славою з метою отримання дозволу на шлюб на коханій дівчині; друга – наполегливе невизнання Ашик-Кериба його матір'ю після повернення героя додому з далекої мандрівки.

Звернемося до першої сюжетнотвірної лінії: талановитий Ашик-Кериб не має нічого, крім «дара песен»; гідністю Магуль-Мегери була її чарівна краса; звичайно, герої палко кохають один одного. Дівчина вважає, що біднякові Ашику слід негайно просити її руки у батька Аяк-Аги – доброї людини, готової обдарувати улюбленицю дочку і зятя грошима. Однак гордого Ашика відвертає можливість отримання щастя як милостині з рук інших, тому він дає зарікання: «7 лет странствовать по свету и нажить себе богатство либо погибнуть в дальних пустынях» [6, с. 88], а після закінчення терміну Магуль-Мегери стане його дружиною. Красуня погоджується, але за однією додатковою умовою: якщо Ашик не повернеться в призначений день, то вона вийде заміж за Куршуд-бека, який вже давно намагається завоювати її серце.

Дана сюжетна лінія займає 2 сторінки тексту; з решти 7 сторінок половину обсягу відводиться опису подорожі Ашика і ще половину – процесу упізнання і визнання героя після повернення додому, тобто на другий і третій етапи припадає основний оповідально-інформаційний обсяг внаслідок їх підвищеної важливості. Привертає увагу обумовлений термін відсутності Ашика, так як введення числа сім вказує, як правило, на приховано присутню ініціативну містерію. І дійсно, наявність містерії в казці можна визначити за характерними деталями, докладно описаними у Н. В. Мамуни [7]: 1) крім уже згаданих 7 років відсутності, герой у казці переправляється через річку (а річка або стихія води завжди служать кордоном між реальним / ірреальним світом, світом живих / мертвих, світом земним / небесним і т. д.); 2) при переправі одяг героя крадуть, залишивши його абсолютно голим (символ того, що в потойбічний світ не можна пронести речі матеріального світу); 3) нарешті, прямо повідомляється про смерть героя (неодмінний елемент будь-якої містерії) спочатку його матері, яка вірить чуткам і сліпне від горя, а потім і Магуль-Мегери (єдиній, що відкинула помилкову звістку про смерть коханого і продовжувала на нього чекати). Таким чином, у творі наявний ключовий момент переходу між земним / небесним світами з обов'язковим мотивом проходження порога смерті.

Однак виникає питання: якщо Ашику вдасться вибратися з річки (тобто перейти в світ, що знаходиться по той бік смерті), то яким чином йому можна там вижити і зарекомендувати себе? Виявляється, єдине, що може зацікавити тамтешніх мешканців, це власне талант мандрівника: чарівний голос співака і його творчість поета-пісняря відразу завойовують симпатії спочатку простих жителів (героя поять / годують і постачають одягом), а потім його дар приводить в захоплення і самого правителя (образ-символ

бога / аллаха), який щедро платить Ашику золотом / сріблом (образ-символ справедливої оцінки талантів героя) і обдаровує багатим одягом (образ-символ появи у героя якихось нових, не існуючих у нього раніше якостей).

Те, що герой проживає в потойбічному світі, підкреслюється і тим фактом, що він забуває про свою кохану (так як вважається, що при переході кордону життя / смерті людина повністю втрачає свою пам'ять). Щоб нагадати герою про себе, Магуль-Мегери посилає в ті краї надійного купця з 40 верблюдами і 80 невільниками. Купець є казковим аналогом Гермеса-психопомпа, покровителя торгівлі та містерій; а числова символіка 40 / 80 (або 40×2) у східних релігіях часто пов'язана з ритуалами жертвоприношень на честь померлих, а також з деякими змінами в обряді ініціації [5]. Купець також повинен представити герою особливу золоту таріль; символіка даного предмета досить проста і прозора: це коло земного життя, тобто прямий заклик повернутися у фізичну матеріальну форму земного життя. До закінчення терміну, обумовленого Магуль-Мегери, залишається тільки 3 дні (з цим числом пов'язаний езотеричний принцип троїстості [5]), проте подорож до нареченої звичайним шляхом зайняла б у героя 2 місяці (часовий розрив повинен вказати на нагнітання напруженості дії). На зворотному шляху Ашик знову повинен пройти поріг смерті (у тексті цей епізод маскується під маскою божевільного відчаю героя, який не встигає з'явитися у нареченої в назначений термін, однак це все той же впізнаваний ключовий момент перетину смертної межі між світами).

Хоча на цей раз герой вже не такий самотній: йому надає допомогу якась божественна сила в образі вершника Хадеріліаза на білому коні (що вказує на появу у Ашика високого небесного заступника, що співвідноситься по важливості і міці зі святим Георгієм Победоносцем). Вершник-святий садить подорожнього на коня і доставляє його в три етапи до рідного міста (триетапне переміщення символізує поступове втілення в матеріальний світ за схемою дух / душа / фізичне тіло), на додаток до цього Хадеріліаз дозволяє герою взяти з під копит свого чарівного коня шматок землі, який може вилікувати сліпу, що не бачить 7 років (таким способом в оповідання вводиться мотив чарівного дару). Герой вчасно з'являється в рідних місцях після проходження ініціаційної містерії з двома предметами з іншого світу – торбиною з золотими монетами (множинний дублікат золотої тарілі / сонячного диска) і шматком незвичайної землі. На цьому закінчується історія його подорожі і починається остання частина казки, пов'язана з процесом визнання в прибульці колишнього Ашика.

Сам герой тепер називає себе не інакше як Рашид або Хоробрий (факт, що також підтверджує проходження ініціації: посвячений у таїнство зобов'язаний змінити собі ім'я; нове ім'я Рашид підкреслює необхідність наявності сили духу, сміливості і хоробрості у людини для проходження порогу смерті). Однак Ашику потрібно поспішати, так як весілля Магуль-Мегери з Куршуд-беком у самому розпалі; вся ситуація небезпечно розпалена і потребує негайного вирішення. Дівчина миттєво впізнає у розпалі весільного бенкету у співакові свого коханого, кидається до нього на шию, і обидва падають «без чувств» [6, с. 95]. Ця завершальна фінальна сцена і є істинне закінчення ман-

дрівки героя: піднесений дух (Ашик) і прекрасна душа в чарівній оболонці фізичного тіла (Магуль-Мегери) нарешті возз'єднуються, хоча даний процес єднання проходить через обоюдно неприємність героїв як еквівалент мінісмерті.

Показово, що в казці відсутній опис спроби вбити свого суперника з боку екс-нареченого Куршуд-бека, який розуміє, що він безсилий повернути наречену, яка стала йому чужою, адже перевага Ашика в усіх відношеннях очевидна: від нього сходять міць і сила, він відкрито заявляє про заступництво великого Хадеріліаза, підкріплюючи свої слова успішним сціленням матері. Проте ще дивніше те, що мати ніяк не хоче визнати власного сина (правда, вона сліпа на момент його повернення додому) і категорично (хоча б з милосердя до мандрівника) не хоче пускати його на поріг рідного дому. Спробуємо розібратися в прихованому значенні даної ситуації.

Як правило, сюжетнотвірні лінії, пов'язані з відходом героя з батьківського дому, символізує якусь абстрактну, а не житейську подію: у казках відход героя з дому в якусь мандрівку і його повернення назад символізує вихід і повернення певної езотеричної доктрини [7]. Якщо Ашик (образ-символ завжди живого духу, серцевини і сакральної частини доктрини) покидає рідну домівку (тобто місце зародження доктрини), то залишена її первинна, омертвіла форма (мати героя) при відсутності її життєво важливої, рухомої частини (поетична творчість Ашика) скниє і костеніє через нестачу свіжих ідей і сил (мати героя сліпне). Однак, на щастя, від початкової доктрини вдало відгалужується її вже видозмінена частина (в образі сестри Ашика, яка на момент від'їзду героя була маленькою дівчинкою – тобто зовсім слабкою формою і німечим дублікатом початкової доктрини, а по його поверненні це вже доросла дівчина, наречена – тобто зміцніла гілка початкового учення). Коли герой знову опиняється вдома після 7 років відсутності (центральна частина доктрини була підживлена божественними силами з метою пролонгування її успішного функціонування), старенька мати ніяк не хоче визнати сина, незважаючи на його наполегливі запевнення в синівській відданості і прихильності (омертвіла форма навчання не бажає ніяких видозмін, так як це клопітно і спонукає до еволюціонування); однак його охоче визнає сестра (родова гілка початкового учення, яка готова до трансформацій).

Щоб вирішити конфлікт невизнання матір'ю сина, необхідний незвичайний хід, який і здійснює Ашик прилюдно: він протирає чарівним клубком землі очі сліпої старої, в результаті чого вона прозріває і нарешті визнає в Ашику власного сина (заклякна форма вчення одержує посилення у вигляді підживлюючих божественних енергій, які продовжують період функціонування початкової доктрини). Однак і це ще не все. Нагадаємо, що герой повертається додому з торбою (образом-символом якоїсь таємниці або секрету), а під час бенкету він смішно і незрозуміло називає себе Шинди-Герурсез, що перекладається як «скоро дізнається». Так про що повинні скоро дізнатися казкові персонажі, а заодно і всі читачі даного твору? Відповідь зашифрована в останньому епізоді казки, в якому переможений Куршуд-бек безмовно і покійно уступає герою чарівну Магуль-Мегери. Після чого натхненний і радісний Ашик-Кериб вимовляє цілу промову: «Послушай, Кур-

шуд-бек, я тебя утешу: сестра моя не хуже твоей прежней невесты, я богат: у ней будет не менее серебра и золота; итак, возьми ее за себя – и будьте так же счастливы, как и я с моей дорогою Магуль-Мегери» [6, с. 95].

Спробуємо прояснити символіку даної сцени: секрет, який всім скоро належить дізнатися, – це нове вчення або доктрина (сестра героя, що подорослішала), яка за силою, потужністю і красою не поступається своєму божественному прообразу («не хуже <...> прежней невесты»). Так як творчі сили героя знаходяться на високому рівні (він без скромності говорить про себе: «я богат»), то вчення, що знову відбрунькувалося, буде підтримано всіма доступними способами («у ней будет не менее серебра и золота»), а той, хто буде підтримувати нове вчення, буде справді ошчасливлений володінням таким скарбом («будьте так же счастливы, как и я с моей дорогою Магуль-Мегери»). Тому розумно діє Куршуд-бек, погоджуючись взяти в дружини сестру Ашика: відмовившись без боротьби від гарної початкової доктрини, він отримує в своє володіння повноцінний її еквівалент, діючий на тих же божественних принципах, що і первинне вчення.

Нашу точку зору про те, що сімейні взаємозв'язки уособлюють взаємодію доктрин різного рівня, підтверджує наступний факт з казки, який не може бути пояснений інакше, як тільки з урахуванням нашої позиції. У фінальній частині казки на Ашика двічі робить замах брат Куршуд-бека (персонаж введений без імені власного, але з епітетом «малоумный») з наміром вбити героя; і двічі Куршуд-бек зупиняє брата, фактично запобігаючи подвійному вбивству (не тільки героя, але і його нареченої). Суперник Ашика веде себе в даній ситуації абсолютно мирно; але якби тут описувалися реальні людські відносини, то були б зображені вибухи емоцій ревнивців з боку экс-нареченого по відношенню до поета-суперника. Тобто справжня мотивація дій Куршуд-бека – це спокійна і зважена оцінка нового вчення чи доктрини, а мотивація дій його брата – це реакція адептів одряхлілої старої доктрини, яким не вигідна конкуренція в ідеологічній і релігійній сфері (тому його і характеризують як «малоумный», так як його цілком влаштовує стара доктрина в її застійній формі). Отже, Куршуд-бек представляє більш прогресивних представників суспільства, налаштованих позитивно на сприйняття ідейних нововведень. Непарно саме йому Ашик «в радости» пропонує руку рідної сестри, доручаючи тим самим колишньому супернику (а тепер партнерові) не долю дівчини, а збереження видозміненого вчення, яке «не хуже», тобто таке ж привабливе, як і божественний оригінал.

Унікальність казки М. Ю. Лермонтова складається у факті введення в оповідання подвійного весілля. Тому крім типової ініціаційної містерії (образ-символ пари Ашик / Магуль-Мегери) додатковий акцент у творі падає на процес подовження існування трансформованої доктрини (образ-символ нової пари Куршуд-бек / сестра Ашика). Таким чином, в заплутаних родинних взаєминах казкових персонажів можна простежити символіку процесу функціонування і відмирання старої доктрини з її подальшим відродженням і еволюцією в відбрунькованих від основного стовбура пагонів нових вчень. І сама собою з'являється відповідь на питання про причини інтересу М. Ю. Лермонтова саме до даної казки: швидше за все,

сталося ототожнення поета, його бентежного духу і душі, яка поки не зіткнулася з божественним началом, з головним героєм Ашик-Кериб. Як і казковий герой, поет був шукачем духовних істин: у своїй сакральній мандрівці він полонився їх зовнішньою красою, висловлюючи багатство їх ідей в своїй поетичній творчості. І хоча в казці героя супроводжує щасливий кінець, сучасному читачеві добре відомо, що сам письменник пройде через поріг справжньої, а не символічної смерті, і його життя обірветься набагато раніше, ніж він зможе знайти щастя возз'єднання зі своєю сакральною нареченою Магуль-Мегери.

У аналізованому казковому творі представлені в схематично окресленій формі деякі важливі деталі сюжету, які властиві і «Казці про царя Салтана» О. С. Пушкіна: так, Ашик йде в подорож через стихію води (переправа через річку), його повернення додому пов'язано з потрійним чудесним перенесенням через простір / час з допомогою таємничого і могутнього Хадерилаза. Герой при цьому подібний на пушкінського Гвідона з його незвичайною потрійною подорожжю за моря / океани, а чудесну допомогу Хадерилаза – включаючи і його надзвичайну інтуїцію, передбачення можливих проблем героя в майбутньому у зв'язку з хворобою його матері і завчасно підготовлені ліки для неї – з роллю чарівниці Лебеді; адже саме за допомогою святого вершника (виконуючого функцію Лебеді в аналізованій казці) герой зумів довести до фіналу задумане і завершити виконання важливого завдання (як і його впізнаваний двійник Гвідон з пушкінської казки). Крім того, всі сімейні проблеми і конфлікти в казці благополучно вирішуються, приводячи в кінцевому рахунку всіх героїв до гармонії взаємин через два щасливі вдалих шлюби (у пушкінському варіанті казки також представлені два весілля): відсутні реальні епізоди смерті, хоча наявні епізоди замаху на життя героїв (це відповідає основним тенденціям «Казці про царя Салтана», в якій сестри-зздриці з Бабарихою намагалися згубити молодого царівну з сином); навіть заклятий ворог Ашика Куршуд-бек (прагнучи смерті героя на початку його подорожі і зробивши все для того, щоб його бажання здійснилося) перешкоджає вбивству героя у кінці казки, вважаючи за краще мир і благоденство ворожнечі з суперником (це співвідноситься зі щасливим фіналом пушкінської казки, де Салтан «на радостях» прощає всіх зловмисників). Та й у побутовому плані обидві казки відповідають одна одній: Ашик повертається багатцем, забезпечивши тим самим хороше фінансове становище не тільки для себе та коханої, а й для сестри і її благополучного заміжжя. Навіть проблеми зі здоров'ям матері вирішуються миттєво з хорошим результатом для неї. В цілому, всі проблеми в казці (як і в порівнюваному творі О. С. Пушкіна) вирішуються швидко, рішення реалізуються негайно, задумані проекти мають хороший старт і щасливий фініш, а допомога могутніх сил гарантована самими небесами; зазначені тенденції надзвичайно точно відповідають характеристикам, представленим в «Казці про царя Салтана» О. С. Пушкіна.

Таким чином, можна сформулювати закономірний висновок про те, що в прозаїчній казці «Ашик-Кериб» М. Ю. Лермонтова представлена присвятна містерія, деталі якої зашифровані в образах-символах героїв твору та їх взаєминах. У розглянутих казках М. Ю. Лермонтова та О. С. Пушкіна наявні певні паралелі у функціях героїв, а

також сюжетні відповідності, що дозволяють зіставити їх як твори досить близькі за сюжетною основою.

Література:

1. Андреев-Кривич С. А. М. Ю. Лермонтов и Кабардино-Балкария // С. А. Андреев-Кривич – Эльбрус, 1979. – 202 с. – С. 93-116.
2. Андронников И. Л. Лермонтов: исследования и находки // И. Л. Андронников – М.: Худож. литература, 1977. – Т. 4. – 650 с.
3. Даронян С. К. «Ашик-Кериб» Лермонтова и армянские записи сказания / «Вестник общественных наук АН Армянской ССР», 1874. – № 4. – с. 79-92.
4. Жирмундский В. И. Тюркский героический эпос // В. И. Жирмундский – Л.: Наука, 1974. – 726 с.
5. Купер Дж. Энциклопедия символов // Дж. Купер – Серия «Символы». Кн. IV. – М.: Ассоциация Духовного Единения «Золотой Век», 1995. – 412 с.
6. Лермонтов М. Ю. Ашик-Кериб // Сказки русских писателей. Сост., вступ. ст. и ком. В.П. Аникина – М.: Правда, 1985. – 672 с. – С. 87–95.
7. Мамуна Н. В. Семь небес древнего мира // Н. В. Мамуна – М.: Алетейа, 2000. – 352 с.
8. Мануйлов В. А. Ашик-Кериб // Лермонтовская энциклопедия. АН СССР. Институт русской литературы (Пушкинский Дом). – М.: Сов. Энциклопедия, 1981. – 784 с. – С. 42.
9. Попов А. В. Сказка «Ашик-Кериб» и ее источники / А. В. Попов – Известия: Серия литературы и языка. Академия наук СССР: Наука, 1964. – Т. 23. – С. 423.
10. Пушкин А. С. Сказка о царе Салтане // Сказки русских писателей. Сост., вступ. статья и комм. В. П. Аникина. – М.: «Правда», 1985. – 672 с. – С. 25-48.

Ворова Т. П. Особенности понятийной интерпретации образно-символического ряда сказки «Ашик-Кериб» М. Ю. Лермонтова

Аннотация. Представлен анализ смысловой интерпретации сказки М. Ю. Лермонтова «Ашик-Кериб» в качестве определенной модели духовного пути. Задействован новый подход в рассмотрении системы персонажей произведения и их взаимоотношений как элементов образно-символического ряда в эволюционном единстве некоей доктрины.

Ключевые слова: духовная доктрина, мистерия, мистический переход, символика чисел, образ-символ.

Vorova T. The special features of conceptual interpretation of the image-bearing symbolical line in the fairy tale «Ashik-Kerib» by M. Yu. Lermontov

Summary. It is represented the analysis of the interpretation of meaning of the fairy tale «Ashik-Kerib» by M. Yu. Lermontov as the definite model of spiritual path. It is used the new approach to the examination of the system of characters in this work and their interrelations as the components of the image-bearing symbolical line in the evolution unity of a certain doctrine.

Key words: spiritual doctrine, mystery, mystical passage, symbolism of numbers, image-symbol.